

Список использованной литературы

1. Захаров, А. Г., Каленов, Н. Е., Козлова, Е. И., Кочукова, Е. В. Система комплектования ЦБС БЕН РАН // Информационные ресурсы России. – М., 2003. – С. 9–12.
2. Каленов, Н. Е., Красикова О. Л. Комплектование ЦБС БЕН РАН зарубежной литературой // Библиотека по естественным наукам РАН. Итоги и перспективы: Сборник статей. – М. : БЕН РАН, 2008. – С. 112–122.
3. Кочукова, Е. В., Павлова, О. В. Информационные потребности ученых и специалистов РАН в области наук о Земле, общенаучном направлении и отечественный книжный рынок // Библиосфера. – 2009. – № 1. – С. 80–84.
4. Кочукова, Е. В., Наумова, В. С., Павлова, О. В. Традиции и современность в комплектовании библиотек ЦБС БЕН РАН отечественной литературой // Библиотека по естественным наукам РАН. Итоги и перспективы. – С. 98–111.
5. Власова, С. А., Васильчиков, В. В., Каленов, Н. Е., Левнер, М. В. Использование экспертных оценок для комплектования централизованных библиотечных систем // Научно-техническая информация. – М., 2007. – Сер. 1. – С. 22–26.
6. Каленов, Н. Е., Кочукова, Е. В. Централизованное комплектование академических библиотек в современных условиях // Информационные ресурсы России. – 2009. – № 3. – С. 4–6.
7. Каленов, Н. Е. Информационно-библиотечное обеспечение ученых РАН в современных условиях // Информация и инновации. Information and Innovations. – 2009. – № 1–2. – С. 58–64.

УДК 02:311

Ольга Василенко,

завідувачка філії № 2 НБУВ, канд. іст. наук

БІБЛІОТЕЧНА СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ: ДОСВІД І НОВАЦІЇ

Статтю присвячено розкриттю науково-методологічних засад створення та функціонування бібліотечної статистичної інформації, її провідної ролі в системі інформаційного забезпечення управління, що набуває особливої значущості в період трансформації бібліотечної діяльності, пов'язаної з упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій та інтенсивним зростанням електронних документних ресурсів. У статті проаналізовано форми постійного державного статистичного спостереження, за якими визначається стан та розвиток бібліотечної справи в Україні, Російській Федерації та Республіці Білорусь на сучасному етапі. Визначено, що, незважаючи на активний розвиток електронних бібліотечних ресурсів та їх активне використання членами суспільства, інноваційні аспекти бібліотечної діяльності представлені незначною часткою, на відміну від традиційних, хоча у сфері формування електронних ресурсів та надання електронних послуг задіяний значний кадровий потенціал бібліотек. Автор наголошує, що високий рівень інформативності публічних джерел бібліотечної статистичної інформації буде забезпечуватися при організації статистичних спостережень на найвищих рівнях бібліотечного управління з паритетним представленням показників, що характеризують традиційну та інноваційну діяльність бібліотек, з урахуванням положень стандартів ІСО та методології статистики.

Ключові слова: бібліотечна статистична інформація, бібліотечна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, електронні документні ресурси.

Стрімкий розвиток інформатизації в суспільстві змусив бібліотеки переосмислити і визначити своє місце в сучасній системі формування документних ресурсів і забезпечення інформаційних потреб суспільства, а також спонукав до інноваційних перетворень в бібліотечній галузі. Наразі в бібліотечній справі відбуваються процеси інтеграції традиційної та інноваційної сфер бібліотечної діяльності, які ще більше поглиблюються зі швидким зростанням обсягів електронних ресурсів та упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотечне обслуговування. І саме з цими напрямками бібліотечні установи пов'язують подальші перспективи свого розвитку. Однак будь-які стратегічні плани як окремої

книгозбірні, так і бібліотечної галузі в цілому не будуть реалізовані повністю за відсутності чітко визначеної системи характеристик щодо її стану на поточний період та прогнозування – на майбутній. Провідну роль у створенні такої системи відіграє бібліотечна статистика (БС) як галузь науково-практичної діяльності.

Методологічний інструментарій БС дозволяє здобувати необхідні відомості, значною мірою забезпечуючи інформаційний супровід бібліотечного управління на всіх його рівнях. Кожна ланка в системі бібліотечного управління потребує своєчасного надходження достовірної статистичної інформації. Вона створюється на основі методології статистики і ґрунтується на поєднанні методів аналізу, синтезу і спостереження.

Бібліотечна статистична інформація – це сукупність відомостей, що виражені статистичними показниками і характеризують різноманітні явища та процеси, що відбуваються у бібліотечній системі. Бібліотечна статистична інформація (БСІ) утворюється у результаті науково-практичної діяльності, спрямованої на вивчення явищ та процесів бібліотечної дійсності у межах певного хронологічного періоду в системі соціальних комунікацій. Статистична інформація слугує основою дієвості усього циклу процесу управління: планування і прогнозування, контролю і реалізації поставлених завдань щодо досягнення визначених стратегічних цілей.

Прогрес бібліотечної справи в країні значною мірою залежить від зацікавленості різних гілок управління у функціонуванні відлагодженого механізму створення і своєчасного надходження якісної статистичної інформації, що відповідає основним науково-методологічним принципам її формування. В системі бібліотечного управління статистична інформація слугує обґрунтуванням щодо:

- реальної оцінки стану бібліотечної справи;
- визначення тенденцій розвитку, виявлення проблем і прогнозування;
- визначення актуальних напрямів у галузі бібліотечної політики держави;
- вироблення та прийняття конкретних управлінських рішень в сфері бібліотечної діяльності;
- констатації обсягів виконаних робіт;
- обґрунтування необхідної кількості персоналу та визначення навантаження на співробітників.

Формування системи статистичних показників, що відображають якісну

та кількісну сторони явищ і процесів бібліотечної дійсності, у нашій країні здійснюється на основі проведення постійних статистичних спостережень і спеціальних статистичних обстежень. Тобто **документальними джерелами**, що слугують базисом для створення публічної БСІ на різних рівнях бібліотечного управління, є статистичні зведення, отримані у результаті опрацювання річних звітів бібліотек та опитувальних формулярів (анкет, листів).

За ступенем узагальнення бібліотечна статистична інформація (БСІ) має багаторівневу структуру статистичних показників, які характеризують бібліотечну справу на державному, регіональному, відомчо-галузевому, низовому рівнях за двома головними системоутворюючими напрямками: мережа бібліотек країни та стан структурно-функціональних елементів бібліотек.

За змістовним наповненням БСІ відображає мережу бібліотек (держави, регіону, галузі, відомства тощо) та характеризує структурно-функціональні аспекти бібліотек, а саме: фонд, користувачів, бібліотечні послуги та іншу діяльність, персонал, матеріально-технічну базу.

Керуючись принципами актуальності та доцільності в умовах інтенсивної інформатизації суспільства, БСІ має надавати суспільству відомості як про традиційну, так і про інноваційну діяльність бібліотек, пов'язану з упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій та інтенсивним зростанням електронних ресурсів. У цьому питанні більш мобільними та ініціативними виявилися бібліотеки: у статистичних звітах книгозбірень раніше, ніж у формах державного статистичного спостереження, почали з'являтися показники щодо надходження документів на нових носіях, створення та використання електронних ресурсів, розвитку комп'ютерної мережі та надання послуг у новому форматі. Останніми роками в Україні державі, як і у сусідніх країнах пострадянського простору, ця проблема почала позитивно вирішуватися. Однак, незважаючи на наявність міждержавного та міжнародного стандартів у галузі бібліотечної статистики [8], окремі проблеми методологічного та термінологічного характеру у формуванні вітчизняної БСІ ще мають місце.

Фонд електронних ресурсів бібліотеки за міжнародним стандартом ISO 2789 : 2003 «Information and documentation – International library statistics» («Інформація і документація – Міжнародна бібліотечна статистика») характеризується статистичними показниками: **електронний каталог** бібліотеки; **електронна колекція**, що складається з баз даних (повнотекстових, бібліографічних, реферативних та ін.), електронних

серіальних видань, цифрових документів (електронні книги, патенти, візуальні документи та ін.).

Згідно з положеннями ISO 2789 : 2003, основу електронних послуг (зокрема, використання електронних ресурсів) складають: електронний каталог, бібліотечний веб-сайт; електронна колекція, доставка електронних документів за каналами зв'язку, електронна довідкова служба, навчання користувачів електронним послугам, доступ до інтернету. Сьогодні на міжнародному рівні бібліотечною спільнотою розглядається питання щодо упровадження оновленого ISO 2789 : 2006, яким визначаються правила збирання і представлення статистичних даних для уніфікації міжнародної звітності.

В Україні 2007 р. Міністерством культури і туризму України (МКТУ) було затверджено форми бібліотечної звітності № 6-НК та № 80-а-рвк [4, 5]. Згідно із ними державні, публічні та інші бібліотеки мають представляти відомості щодо кількості *електронних видань* як фізичної одиниці у складі документів бібліотечного фонду. У формі № 6-НК щодо електронних видань затребуваний і показник кількості виданих примірників. (Ці відомості досліджуються і за формами державної бібліотечної звітності Російської Федерації та Республіки Білорусь.) За формою № 6-НК, розрахованою для звітності державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем, що належать до сфери управління Міністерства культури і туризму України, у таблиці розділу IV «Електронні ресурси. Довідково-інформаційне обслуговування. Міжбібліотечний абонемент» вимагаються показники «обсяг власних баз даних» (БД), з них «записів у електронному каталозі». Таке подання не дає можливості визначити, чи є серед БД бібліотеки, наприклад, – повнотекстові, а саме у тексті документа (у кінцевому результаті) зацікавлений користувач. Також невідомо, наскільки затребувані користувачами електронні ресурси, створені бібліотекою, адже представлення таких відомостей підтверджує доцільність їх формування.

За введеною 2005 р. в Російській Федерації (РФ) формою державного статистичного спостереження № 6-НК дослідження електронних ресурсів виокремлено у самостійний другий розділ [7]. Росстат від бібліотек потребує представлення таких відомостей з *обсягу власних БД*: всього, із них – *бібліографічних*, зокрема – *обсяг електронного каталогу* (тис. записів із точністю до 0,1). Державна статистична звітність Республіки Білорусь (форма 1– бібліотека) вимагає такі ж відомості, але показники представлено у розділі 1 «Матеріально-технічна база» [3]. Треба відзначити, що таке визначення показників дозволяє змістовніше охарактеризувати

бібліотечні електронні ресурси, хоча про банк повнотекстових документів не йдеться.

Кожною формою статистичної звітності вищого рівня управління (розділ I «Матеріально-технічна база») вимагаються відомості про кількість персональних комп'ютерів, оскільки їх наявність та кількість безпосередньо пов'язані із розвитком інформатизації бібліотечної діяльності. Щодо використання електронних комунікацій, то за російською і за білоруською формами статистичної звітності бібліотек «наявність електронної пошти» та «наявність доступу до інтернету» досліджуються за показниками. Хоча, з технічної точки зору, забезпечити функціонування електронної пошти без виходу в інтернет неможливо. Оскільки «наявність» першого показника вимагає «наявність» другого, то, з дослідницької точки зору, можна припустити, що цей показник розглядається як засіб розвитку сфери бібліотечного обслуговування, тому і викликає зацікавленість органів управління. В Україні статистичне дослідження за формою № 6-НК передбачає представлення цієї сфери в іншому ракурсі: «кількість електронних адрес»; «кількість комп'ютерів, які мають доступ до мережі Інтернет». Якщо доцільність другого показника не викликає заперечень, то першого – навпаки. Інструкція із заповнення форми № 6-НК... (б, п. 4.9) конкретних пояснень не надає, тому виникає питання: про що саме йдеться? Якщо про адреси електронної пошти, то їх може бути немало з урахуванням керівництва та усіх провідних спеціалістів. І тому зв'язку виникає питання: як їхня кількість може вплинути на розвиток бібліотечної діяльності і мати суттєве значення для її характеристики? Якщо мова йде про адресу веб-сайту, то вона – одна. На нашу думку, було б доцільніше представляти відомості про наявність електронної довідково-бібліографічної служби бібліотеки. Цей напрям у системі бібліотечних послуг розвивається і, хоча й потребує методичного і технологічного удосконалення, все ж є перспективним і затребуваним населенням країни.

Формами статистичної звітності для публічних бібліотек РФ і РБ відображення відомостей про користувачів та відвідування бібліотек представлені у єдиній таблиці [3, 7]. Також за формою РФ у розділі V «Інформаційне обслуговування і міжбібліотечний абонемент» передбачається представлення показника «кількість відвідувань веб-сайту даної бібліотеки», який пояснюється як «кількість звернень віддалених користувачів до інформаційних ресурсів бібліотеки». (Облік кількості користувачів, які звертаються до бібліотеки у режимі віддаленого доступу, здійснюється за кількістю кодів осіб і організацій, зареєстрованих на сервері бібліотеки.)

За формою звітності № 6-НК для публічних бібліотек МКТУ традиційні відвідування бібліотеки та звернення на веб-сайт є двома взаємопов'язаними і взаємозалежними показниками, оскільки другий вимагається як складник першого, тобто у розділі II «Користувачі, відвідування, звернення до бібліотеки» п. 8 – «кількість відвідувань» і «у т. ч. звернень на веб-сайт». (Надалі за таким же принципом ці дані зводяться і продаються у джерелах галузевої БСІ.) Методикою групування і представлення у статистичній таблиці вже передбачається, що другий показник є складником першого. Формально треба розуміти так: щоб отримати перший показник, необхідно до кількості зареєстрованих відвідувань користувачів безпосередньо в бібліотеці додати кількість звернень до бібліотечного сайту, зафіксованих відповідними програмними засобами, протягом року. Показник «кількість відвідувань» є традиційним і означає суму зареєстрованих відвідувань бібліотеки фізичними особами, які є користувачами бібліотечних ресурсів і послуг. За зверненням на веб-сайт у наших бібліотеках рахуються не зареєстровані користувачі, а ір-адреси. Якщо користувач як фізична особа має один читацький квиток, який, згідно з бібліотечними правилами, не можна передавати іншим особам, то за ір-адресою може приховуватися невизначена кількість користувачів. Також може бути і навпаки, коли одна особа як користувач може заходити на сайт бібліотеки з кількох ір-адрес в мережі Інтернет. (До того ж, мотивація звернення на веб-сайт може бути різною і не обов'язково пов'язаною з інформаційним пошуком та використанням джерел електронної бібліотеки, а як безпосереднє відвідування користувачем книгозбірні вже передбачає використання її документних ресурсів.) Отже, вищеописані показники відображають різні аспекти діяльності бібліотек і є якісно неоднорідними. Зведення неоднорідних статистичних даних суперечить теоретичним основам статистики, зокрема принципу методологічної, інформаційної та організаційної єдності побудови системи статистичних показників [2, с. 187, 190]. Безумовно, звернення до веб-сайтів бібліотек потрібно досліджувати і відображати у системі СІ як явище сучасної бібліотечної дійсності, однак цей статистичний показник доцільно подавати окремо. Якщо звернутися до положення А.3.1.4 міжнародного стандарту ISO 2789 : 2003 «Information and documentation – International library statistics», то визначене у цьому пункті «дистанційне відвідування» визначається як читацький запит до веб-сайту; *«дистанційні відвідування можна порівнювати з традиційним відвідуваннями»*, але додавати їх до загального підсумку не рекомендовано [8].

Проте, якщо вітчизняні бібліотеки, з огляду на необхідність доводити

контролюючим органам, що їх послуги і в епоху інформатизації потрібні суспільству, вже пішли шляхом об'єднання цих даних, було б логічним дотримуватися відповідних вимог і до реєстрації користувачів, що звертаються до електронних джерел бібліотеки через інтернет. Якщо вести таку реєстрацію з подальшою ідентифікацією користувачів, то їх кількість значно зросте і за єдиною картотекою користувачів бібліотеки. На сьогодні реєстрації користувачів, що отримують бібліотечні послуги в режимі віддаленого доступу, бібліотеками України не здійснюється, тому їх склад є невизначеним і недосліджуваним, і цей аспект обслуговування за таких обставин стає недостатньо керованим. Натомість в провідних інформаційно-бібліотечних установах РФ реєстрація віддаленого користувача відбувається до початку сесії, хоча на веб-сайтах некомерційних установ вона не завжди є обов'язковою, однак зареєстрований користувач має певні привілеї і гарантії щодо пошуку і отримання інформації, на відміну від того, який працює як «гість». Ця методика вже відпрацьована і дає конкретні статистичні результати, а також допомагає розвивати систему електронних послуг (зокрема, й індивідуальне інформування про нові надходження документного фонду та електронних ресурсів за електронною поштою).

Крім того, у названих статистичних формах термін «звернення» використовується і як складник «відвідування користувачів», і як об'єднувальне поняття щодо запитів і консультацій у сфері інформаційного обслуговування. (6, п. 5.3; п. 7.3). У цьому аспекті, з точки зору задоволення інформаційних потреб суспільства, доцільніше було б надавати відомості про кількість отриманих запитів та наданих бібліотекою довідок.

БСІ низового рівня розкриває здебільшого, які електронні ресурси має книгозбірня та як вони використовуються у зонах обслуговування та в мережі Інтернет. Так само у статистичній звітності бібліотек зазвичай відбиваються і послуги книгозбірень з використанням електронних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій. Однак ця статистична інформація (як внутрішня звітність) менш доступна широкому колу користувачів БСІ, а за відсутності подібних спостережень на державному рівні втрачається загальна картина інформатизації бібліотек у країні.

Бібліотечна статистична інформація – не тільки потужний управлінський ресурс, необхідний для керівних структур у галузі бібліотечної справи, а й затребувана фахівцями інших галузей і суспільних організацій. Основні групами споживачів (користувачів) БСІ:

- органи державного, місцевого та бібліотечного управління;
- суспільні об'єднання та організації;

- дослідники бібліотечно-бібліографічної та споріднених галузей;
- представники депутатського корпусу;
- бібліотечні співробітники та інші приватні особи.

Документні джерела, до яких звертаються користувачі БСІ, мають характер зовнішнього (офіційного, публічного) та внутрішнього (службового) представлення. Проте і за першими, і за другими зацікавлені користувачі мають бачити, який інформаційний потенціал зосереджено в бібліотеках, наскільки він необхідний і доступний суспільству в системі сучасних комунікацій, а також яким кадровим складом і фінансуванням забезпечуються формування фондів та обслуговування населення. Саме з таких позицій, на нашу думку, потрібно здійснювати організацію статистичних досліджень і групування показників з оновленої бібліотечної діяльності.

Змістовність бібліотечної статистичної інформації суспільного поширення безпосередньо залежить від загального удосконалення бібліотечної статистики як галузі науково-практичної діяльності, тому і вирішувати цю проблему потрібно одночасно і комплексно. Доцільно вже зараз вводити в дію положення оновленого стандарту ISO 2789 : 2006 «Information and documentation – International library statistics». Зокрема, ввести як один з основних показник «дистанційне відвідування» та враховувати користувачів, зареєстрованих через мережу Інтернет та досліджувати використання ними інформаційних джерел, доступ до яких надає веб-сайт бібліотеки. Також бібліотеки мають досліджувати інформаційні потреби «дистанційних користувачів» та рівень їх задоволення. Результати цих досліджень дозволять визначити основні аспекти розвитку електронних ресурсів. Високий рівень інформативності публічних джерел бібліотечної статистичної інформації буде забезпечуватися при організації статистичних спостережень на найвищих рівнях бібліотечного управління з паритетним представленням показників, що характеризують традиційні та інноваційні аспекти бібліотечної діяльності, пов'язані з упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотечну діяльність та формуванням електронних документних ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Василенко, О. М.* Статистична інформація в бібліотечному маркетингу / О. М. Василенко // *Бібл. вісн.* – 2009. – № 5. – С. 3–8.
2. *Василенко, О. М.* Сучасні аспекти методології бібліотечної статистики // *Наук. пр. НБУВ.* – 2008. – Вип. 20. – С. 185–196.

3. Державна статистична звітність. Звіт про діяльність публічної бібліотеки : форма 1–бібліотека [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://belstat.gov.by/>. – Назва з екрану. – [Текст білоруською мовою].

4. Зведена звітність державних, публічних та інших бібліотек : форма № 80-а-рвк [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=328>. – Назва з екрану.

5. Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем, що віднесені до сфери управління Міністерства культури і туризму України : форма № 6-НК [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=328>. – Назва з екрану.

6. Інструкція щодо заповнення форми № 6-НК «Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем, що віднесені до сфери управління Міністерства культури і туризму України» <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=328>. – Назва з екрану.

7. Федеральное государственное статистическое наблюдение. Сведения об общедоступной (публичной) библиотеке за год : форма № 6-НК [Электронный ресурс]. – Текстовые данные. – Режим доступу : <http://www.gks.ru/metod/forma.html>. – Название с экрана.

8. ISO 2789. Information and documentation – International library statistics. – 2003-06-13 [Electronic resource]. – Text data. – Mode of access: <http://www.iso.org/iso/en/> – Title from screen.